

– распространение опыта работы по использованию авторских электронных средств обучения и воспитания на международных, республиканских, областных конференциях и семинарах.

Подводя итог изложенному отметим, что эффективность реализации инновационного проекта подтверждается, в первую очередь, результатами в личностном развитии учащихся - формировании их гражданской компетентности, включающей способности и готовность личности к активной и ответственной реализации комплекса гражданских прав и обязанностей в гражданском обществе, применению знаний и умений на практике.

Литература:

1. Башаркина Е.А. Гуманистическое воспитание подростков: монография / Е.А. Башаркина. - Могилёв: УО «МГУ им. А.А. Кулешова», 2010. – 200 с.
2. Беляева Г.Н. Составление компьютерной программы «История Могилева» на основе местного краеведческого материала / Г.Н. Беляева // Гісторыя: праблемы выкладання. – 2008. – №9. – С. 32-37.
3. Кодекс Республики Беларусь об образовании. – Минск: Национальный центр правовой информации РБ, 2011. – 400 с.
4. Концепция непрерывного воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь // Проблемы вихавання. – 2007. – № 2. – С. 3-19.
5. Опыт компьютеризации исторического образования в странах СНГ: сб. ст. / под ред. В.Н.Сидорцова, Е.Н. Балыкиной. – Минск: БГУ, 1999. – 223 с.
6. Кравченя Э.М. Современный взгляд на возможности технических средств обучения в педагогическом образовании / Э.М. Кравченя, И.А. Буйницкая // Веснік адукацыі – 2008. – № 1. – С. 45-48.

Впровадження в процес цивільно-патріотичного виховання учнів електронних засобів навчання і виховання забезпечує реалізацію пріоритетних напрямів у вихованні, відповідає інтересам учнів у використанні інформаційних технологій у навчанні і підвищує ефективність освітнього процесу в цілому.

Ключові слова: *цивільно-патріотичне виховання, електронні засоби навчання і виховання, інноваційний проект, авторські комп'ютерні навчальні програми, інформаційно-комп'ютерна освітня середовище.*

Внедрение в процесс гражданско-патриотического воспитания учащихся электронных средств обучения и воспитания обеспечивает реализацию приоритетных направлений в воспитании, соответствует интересам учащихся в использовании информационных технологий в обучении и повышает эффективность образовательного процесса в целом.

Ключевые слова: *гражданско-патриотическое воспитание, электронные средства обучения и воспитания, инновационный проект, авторские компьютерные обучающие программы, информационно-компьютерная образовательная среда.*

Implementation into the civil and patriotic education process of e-learning and upbringing means, provide the realization of priorities in education and correspond pupil's interests in usage of information technologies in education, enhances the educational process efficiency.

Keywords: *civil and patriotic education, e-learning and upbringing, innovative project, author's computer training programs, informational-computing learning environment.*

УДК [378.011.3-051:811]:004

**М.В. Бедевельська
м. Мукачеве, Україна**

ДЕФІНІЦІЯ «ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ» У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ

Постановка проблеми. На даному етапі розвитку освіти сучасній школі необхідний такий учитель, який володів би не тільки фаховими знаннями, методикою викладання навчального предмету, але й здатністю проявити себе ще й як актор, гарний оратор, уміє слухати і вислуховувати, давати поради, брати відповідальність, долати труднощі, людина, що в будь-якій ситуації проявить свої тверді моральні переконання й естетичну культуру, має

творчий підхід до педагогічної діяльності, є гуманістом, інтелектуалом, має естетичний вигляд, уміло застосовує міміку, жести та ін. Тобто сучасний учитель має на високу рівні володіти всіма елементами педагогічної майстерності, адже від неї залежить результат підготовки учнів та ефективність їхнього особистісного зростання. А це обумовлює певні зобов'язання майбутніх учителів: постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію.

Класики педагогіки Я.-А. Коменський, Й. Песталоцці, А. Дістервег, К. Ушинський, В. Сухомлинський та ін. вважали процес підготовки майбутнього учителя за своєю сутністю процесом формування педагогічної майстерності. Адже тільки майстер, митець може бути справжнім учителем. К. Ушинський писав про те, що педагогіка – це не наука, а мистецтво, найбільше, найскладніше, найвище і найнеобхідніше з мистецтв [21, с. 392].

Досягнення висот педагогічної майстерності потребує максимальних особистих зусиль, енергії, природних нахилів і здібностей, великої працездатності і чи не найголовніше – безмежного бажання стати педагогом-майстром. На цьому неодноразово акцентував увагу відомий педагог А. Макаренко. Він зауважував, що сам був звичайним, рядовим учителем, а майстром став завдяки гігантській праці над собою [23, с. 109].

Педагогічна майстерність – вияв високого рівня педагогічної діяльності. Аналіз сутності і змісту педагогічної майстерності майбутніх учителів зроблений В. Стахневич дав змогу визначити такі основні періоди та етапи її дослідження: Епоха Київської Русі – у той час особистість учителя не була предметом наукового вивчення, натомість у давньоруських збірках («Ізборник Святослава 1073 р.», «Ізборник Святослава 1076 р.») приділялась увага тогочасній освіті й гуманістичним ідеалам (любові, порядності, чесності); Епоха середньовіччя (XVI-XVIII ст.): у нормативних актах деяких освітніх установ (братські школи, колегіуми) з'являються вимоги до особистості вчителя (здебільшого його моральний аспект); Перша і друга половини XIX століття: опосередковане вивчення проблеми в контексті виявлення загальних вимог до педагогічної праці і характеристик її досконалості, пошуку шляхів підвищення майстерності вчителя. У працях відомих українських діячів першої половини XIX століття (П. Гулак-Артемівський, І. Котляревський, Т. Шевченко) приділялась увага не тільки моральним якостям педагога, але і його знанням. У другій половині XIX століття видатні вітчизняні педагоги (М. Драгоманов, О. Духнович, К. Ушинський, П. Юркевич та ін.) приділяли увагу знанням (загальним і спеціальним), педагогічному такту; Перша половина XX століття: поглиблення науково-теоретичних досліджень різноманітних аспектів проблеми професійної майстерності вчителя. До педагога-майстра висуваються більш комплексні вимоги: від нього вимагаються високі моральні якості, загальні та професійні знання, практичні навички, знання педагогічного такту і педагогічної техніки; Сучасний етап (друга половина XX – початок XXI ст.): виникнення впливової української наукової школи (І. Зязюн, О. Мороз, І. Синиця, Н. Побірченко, С. Вітвицька та ін.); активізація безпосередніх комплексних досліджень з проблеми професійної майстерності, що заклали сучасні методологічну й методичну базу її подальшого аналізу. Поняття педагогічної майстерності набуває більшої конкретики і стає одним із базових понять педагогічної акмеології, хоча визначення поняття трактується по-різному [17, с. 95].

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Феномен педагогічної майстерності вивчали багато вітчизняних науковців і практиків педагогів. Так, В. Андрущенко, В. Бех, М. Бойченко, В. Журавський, М. Згуровський, Б. Клименко, В. Лутай, Ю. Малиновський, М. Михальченко, В. Огнев'юк, М. Романенко, Н. Скотна, М. Степко, В. Цикін, В. Шинкарук та інші досліджували систему професійної підготовки вчителя та формування його педагогічної майстерності. Л. Анциферова, Л. Бабич, Г. Балл, Є. Барбіна, В. Бутенко, І. Зязюн, Г. Кондратенко, Л. Крамущенко, І. Кривонос, Н. Кузьміна, М. Лазарєв, В. Сухомлинський та інші висвітлювали місце і роль педагогічної майстерності в системі професійних характеристик учителя. Ю. Азаров, Л. Білієнко, В. Кан-Калик, Р. Кузьменко, А. Луцюк, Г. Сагач, Т. Стратан, Т. Тхоржевська, С. Швидка досліджували формування педагогічної майстерності вчителя засобами навчально-виховного процесу.

Метою статті є розгляд дефініції «педагогічна майстерність» у педагогічній теорії і практиці.

Виклад основного матеріалу. Поняття «педагогічна майстерність» досить багатогранне й широко висвітлене багатьма науковцями. Розглянемо як різні вчені трактують дефініцію «педагогічна майстерність». У педагогіці розуміється, що майстерність розкривається в ефективній діяльності людини.

Український енциклопедичний словник С. Гончаренка дає таке обґрунтування цього поняття: «Майстерність – властивість особистості набута з досвідом, як вищий рівень професійних умінь у певній галузі, досягнутих на основі гнучких навичок і творчого підходу» [4, с. 322]. У словнику С. Ожегова майстерність – це «високе мистецтво в якій-небудь області» [11, с. 332]. Педагогічний словник за редакцією М. Ярмаченка дає своє бачення цього поняття: «Майстерність – високе мистецтво в якійсь галузі, вправність у виконанні певного виду діяльності, що передбачає наявність професійних знань, умінь і навичок» [14, с. 207]. Н. Федорова майстерність розглядає як комплекс якостей особистості, необхідних для високого рівня професійної діяльності [22, с. 170].

У «Педагогічній енциклопедії» сутність педагогічної майстерності розкривається як високе мистецтво виховання і навчання, що постійно вдосконалюються і доступне кожному педагогу, який працює за покликанням і любить дітей [12, с. 411].

Вельми оригінально розкрив сутність майстерності педагога О. Сухомлинський: «Майстерність і мистецтво виховання всебічно розвиненої особистості полягає в умінні педагога відкрити буквально перед кожним, отже, й перед найпосереднішим, найважчим вихованцем ті сфери розвитку його духу, де він може досягти вершини, виявити себе, заявити про своє Я, черпати сили із джерела людської гідності, почувати себе не обділеним, а духовно багатим» [19, с. 73].

Інший дослідник А. Маркова стверджує, що педагогічна майстерність – це виконання педагогом своєї праці на рівні високих зразків і еталонів, відпрацьованих у практиці й уже описаних у методичних розробках і рекомендаціях. Майстерність – це гарне володіння основами професії, успішне застосування відомих у науці й практиці прийомів. Майстерність означає знання вчителем свого навчального предмета, досягнення стабільних високих результатів у знаннях учнів [10, с. 13]. Цінний висновок автора про те, що кожен педагог при бажанні й наполегливості може стати майстром своєї справи, і це досить часто не пов'язано зі стажем роботи.

ІІІ. Амонашвілі не дає чіткої дефініції педагогічної майстерності, але виокремлює її основні риси: «Бути майстром педагогічної справи – це означає мати вихідну позицію, яка є особистісно гуманною, це яскрава особистість, мудра, чуйна, доброзичлива і принципова людина, це першодослідник теоретичних рекомендацій, який може їх переконливо довести або спростувати. Його творчість може збагатити педагогічну науку та практику новими висновками, дати початок новим ідеям і підходам» [1, с. 32].

М. Дьяченко, Л. Кандилович розглядають «педагогічну майстерність як високий рівень професійної діяльності викладача. Зовні вона проявляється в успішному творчому розв'язанні найрізноманітніших педагогічних задач, у ефективному досягненні способів і цілей навчально-виховної роботи. З внутрішньої сторони педагогічна майстерність – це функціонуюча система знань, навичок, умінь, психічних процесів, властивостей особистості, що забезпечує виконання педагогічних задач» [6, с. 169].

У роботах В. Сластьоніна педагогічну майстерність визначено як вищу форму професійної спрямованості особистості, а головним показником майстерності в будь-якій діяльності, на його думку, є володіння спеціальними узагальненими вміннями [16, с. 70].

Визначаючи сутність професійної майстерності педагога, В. Куценко зазначає наступне: «Педагогічну майстерність слід розглядати як цілісне соціально-психологічне утворення, що включає в себе певні взаємопов'язані й взаємообумовлені компоненти, що складають специфічну систему» [8, с. 174]. Далі автор зазначає, що педагогічну майстерність можна

характеризувати як суб'єктивні прояви вчителя, що відповідають еталонним вимогам професійної діяльності.

Інтерес представляє визначення Т. Стефановської: «Педагогічна майстерність – це високий рівень педагогічних вмінь, заснованих на педагогічних переконаннях» [18, с. 214].

Педагогічна майстерність, за баченням О. Грищенко – це вияв найвищої форми активності особистості вчителя у професійній діяльності, що базується на гуманізмі і розкривається в доцільному використанні методів, засобів і механізмів взаємодії педагога та учня у конкретній ситуації навчання і виховання. Тільки вчитель з високим рівнем педагогічної майстерності, який володіє інноваційними технологіями, сформує справжню особистість, здатну примножувати матеріальні, культурні та духовні цінності народу [5, с. 194].

Л. Кайдалова, Н. Щокіна, Т. Вахрушева педагогічну майстерність розглядають, насамперед, як високу культуру організаторської, управлінської, виховної, трудової, ігрової і громадської діяльності викладача, наділеного якостями творчої особистості, що дозволяє вирішувати всі питання навчально-виховної роботи разом зі студентами в умовах співдружності та співтворчості, враховуючи інтереси і рівень вихованості кожного, а також індивідуальні та психологічні особливості кожного студента [7, с. 83].

Науковець І. Андріаді визначає педагогічну майстерність як властивість особистості, що відображає її духовно-моральну та інтелектуальну готовність до творчого осмислення соціокультурних цінностей суспільства, а також теоретичну та практичну готовність до творчого застосування знань, умінь і навичок у професійній діяльності [2, с. 112].

Близький аспект трактування поняття спостерігаємо й у Н. Ложнікової, яка під педагогічною майстерністю розуміє притаманну особистості інтегративну сукупність професійно значущих якостей, її знань, умінь, володіння технікою впливу й технологіями взаємодії з вихованцями [9, с. 41].

Педагогічна майстерність являється і найвищим рівнем педагогічної діяльності, який виявляється в тому, що у відведений час педагог досягає оптимальних наслідків; «синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва і особистих якостей учителя» [13, с. 140]; комплекс властивостей особистості педагога, що забезпечує високий рівень самоорганізації педагогічної діяльності [15].

Є. Барбіна визначає феномен педагогічної майстерності як процес і результат творчої професійної діяльності, інтеграцію особистісних якостей конкретного виконавця з діяльнісною сутністю відповідної професії, інтегрований показник ступеня готовності конкретної людини до виконання професійних обов'язків викладача й вихователя, технічне та технологічне забезпечення реалізації на практиці його гуманістичної спрямованості [3, с. 210].

Узагальнила погляди сучасних учених на розуміння педагогічної майстерності Т. Сущенко, яка вважає, що «педагогічна майстерність – це складна інтегральна властивість, яка виявляється в оптимістичних професійно-ціннісних орієнтаціях, гуманних установках і поглядах на світ і місце в ньому, у власній педагогічній позиції щодо засобів впливу на успіх життєдіяльності й навчання студентів, результати спільної інтелектуально-творчої діяльності та самовдосконалення. Педагогічна майстерність викладача – це філігранне виконання й майстерне використання уже відомих і перевірених засобів і форм професійної підготовки майбутніх спеціалістів, це можливість за мінімальних витрат сил і часу досягти максимального успіху у своїй справі». На думку науковця, головними компонентами педагогічної майстерності є такі: суб'єктивна позиція педагога, вміння аналізувати, індивідуальні можливості педагога, доцільна і вмотивована педагогічна дистанція, гумор, темперамент викладача, досягнення психологічної комфортності особистості [20, с. 379].

Висновки. Зроблений аналіз дає змогу стверджувати, що у науковій педагогічній літературі немає єдиної точки зору щодо означення поняття «педагогічна майстерність». Усе різноманіття вищезгаданих визначень дефініції «педагогічна майстерність» поєднане за суттю, а відмінне за кількістю аналізованих якостей особистості учителя. Подальші наші

дослідження будуть спрямовані на визначення структури педагогічної майстерності майбутніх учителів іноземної мови.

Література:

1. Амонашвили Ш. А. Психологическая основа педагогического сотрудничества: Книга для учителя / Ш. А. Амонашвили. – К.: Освіта, 1991. – С. 32, 62, 103.
2. Андриади И.П. Основы педагогического мастерства / И.П. Андриади. – М.: Академия, 1999. – 160 с.
3. Барбина Е.С. Формирование педагогического мастерства в системе непрерывного педагогического образования: дис. на соискание уч. степени д-ра пед. наук : 13.00.04 / Барбина Елизавета Сергеевна. – К., 1997. – 471 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник: [вид. 2-ге, допов. й перероб.]. / С. У. Гончаренко. – Рівне: Волинські береги, 2011. – 552 с.
5. Грищенко О. А. Вплив інноваційних технологій на розвиток педагогічної майстерності вчителя / Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти: монографія / О. А. Грищенко. – К.: 2003. – 246 с.
6. Дьяченко М. И. Психология высшей школы / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск: Изд-во БГУ, 1978. – С. 169-170.
7. Кайдалова Л. Г., Педагогічна майстерність викладача: навчальний посібник / Л. Г. Кайдалова, Н. Б. Щокіна, Т. Ю. Вахрушева – Х.: Вид-во НФаУ, 2009. – 140 с.
8. Куценко В.Т. О сущности профессионального мастерства педагога / В.Т. Куценко. – Полтава: Изд-во ПГПИ, 1985. – 174 с.
9. Ложникова Н.А. Особенности занятий по формированию профессионального мастерства педагогов / Н. А. Ложникова // Проблемы современного образования: [сб. науч. статей]; под. ред. Н.Э. Касаткиной. – Кемерово: КПК, 2002. – С. 41-45.
10. Маркова А.К. Психология труда учителя / А.К. Маркова. – М.: Просвещение, 1993. – 192 с.
11. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Академия, 1998. – 1248 с.
12. Педагогическая энциклопедия [Текст]: энциклопедия. Т. 2. Ж-М / гл. ред.: И. А. Каиров, Ф. Н. Петров. – Москва: Советская энциклопедия, 1965. – 912 с.
13. Педагогічна творчість і майстерність: Хрестоматія / Уклад. Гузій Н.В. – К.: ІЗМН, 2000. – 168 с.
14. Педагогічний словник / За ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
15. Пода В.М. Педагогічна майстерність як умова успішної професійної діяльності майбутніх учителів початкового навчання / В. М. Пода // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки: Збірник наукових праць / Чернігівський держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2010. – Вип. 79. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2010_79/Poda.pdf
16. Сластенин В.А. Педагогика: инновационная деятельность / В.А. Сластенин, Л.С. Подымова. – М.: Педагогика, 1997. – 259 с.
17. Стахневич В. І. Деякі аспекти педагогічної майстерності викладача вищої школи / В. І. Стахневич // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – Вип. 159. Ч. 1. – С. 91-98
18. Стефановская Т.А. Педагогика: наука и искусство / Т.А. Стефановская. – М.: Совершенство, 1998. – 368 с.
19. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. шк., 1976.
20. Сущенко Т.І. Професійна майстерність викладача в умовах нових тенденцій розвитку людства й освіти / Т.І. Сущенко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: Проблеми і пошуки: зб. наук. праць / редкол.: Т.І. Сущенко (голов.ред.) та ін. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 39. – С. 377–382.
21. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. / Редкол.: В.Н. Столетов (голова) та ін. – Т 1. – К.: Рад. школа, 1983. – 488 с.
22. Федорова Н. Педагогічна майстерність учителя – запорука розкриття творчих здібностей учнів / Н. Федорова // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. Збірник наукових праць. Випуск 7. – К.: Інститут обдарованої дитини АПН України, 2009. – С. 167-175
23. Щербаков А. И. Формирование личности учителя в системе высшего педагогического образования: автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра пед. наук: 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» / А. И. Щербаков. – Л., 1968. – 30 с.

У статті розглянуто погляди науковців на визначення дефініції «педагогічна майстерність». Встановлено, що у науковій педагогічній літературі немає єдиної точки зору щодо означення поняття «педагогічна майстерність», проте всі трактування даного поняття поєднані за суттю, а відмінні за кількістю аналізованих якостей особистості учителя.

Ключові слова: майстерність, педагогічна майстерність, суть дефініції «педагогічна майстерність».

В статье рассмотрены взгляды ученых на определение дефиниции «педагогическое мастерство». Установлено, что в научной педагогической литературе нет единой точки зрения относительно определения понятия «педагогическое мастерство», однако все трактовки данного понятия соединены по сути, а отличные по количеству рассматриваемых качеств личности учителя.

Ключевые слова: мастерство, педагогическое мастерство, суть дефиниции «педагогическое мастерство».

In the article the views of scientists to determine the definition of «teaching skills». Found that in scientific education literature there is no common point of view on the definition of «teaching skills», but any interpretation of this concept combined in essence, as analyzed by the number of excellent qualities of a teacher.

Keywords: skills, teaching skills, the essence of the definition of «teaching skills»

УДК 378.134

Н.Ю. Брижак
м. Мукачєво, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Постановка проблеми. Краєзнавча освіта, як один з важливих засобів створення культуротворчого середовища у навчально-виховному процесі, відкриває майбутньому вчителєві навколишній світ з усією багатогранністю складних взаємовідносин природи, суспільства й особистості, задовольняє потреби у самопізнанні, самореалізації, сприяє формуванню особистісних якостей та ціннісних орієнтацій [4, с. 23]. Вихідні концептуальні положення щодо змісту й організації процесу підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи ґрунтуються на основних засадах законів України «Про вищу освіту», «Про загальну середню освіту», Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті.

На потребі формування в дитини особливого ставлення до рідного краю неодноразово наголошувала С. Русова: «Плекання любові до рідного краю, враз із пізнанням його скарбів вчиться дитина цінити й шанувати те, що своє... бо хто не вміє кохати рідний край, шанувати свій народ, той не зможе стати щирим горожанином усесвіту (мова оригіналу)» [8, с. 33]. Видатний педагог доводила, що дитина має не лише опанувати знаннями про свій рідний край, а й сповнитись особливих почуттів і ставлень до нього: «Треба з малих літ викликати в дітях палку любов до рідного краю, ця любов завше жевриться в душі дитини, майже несвідомо вона любить свою хату, своє село, милується рідними левадами, широким степом або темним лісом. Треба цю маленьку іскорку роздмухати в гаряче щире почуття, хай дитина додивляється до краси рідного степу, слухає рідну пісню, рідну мову, знає своїх рідних героїв-лицарів і що далі більш свідомо ставиться до того національного і природного осередку, в якому вона виростає, якому колись мусить служити» (мова оригіналу). Своє переконання С. Русова пояснює тим, що «любов до рідного краю гарне, чудове, могутнє почуття! Воно живе в душі людини, поки не вмирає її свідомість» (мова оригіналу) [6, с. 15].

Усе це націлює вищі навчальні заклади на цілеспрямовану роботу з підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, формування у них знань, умінь і навичок, що відповідають новим професійним стандартам.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблемами підготовки майбутнього учителя до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи займались багато науковців. Аналіз та узагальнення педагогічної літератури, в якій розкрито ці питання, дає змогу виділити декілька напрямів:

– підготовка учителів початкових класів знаходилась у центрі досліджень таких науковців: К. Ушинського, Б. Грінченка, С. Русової, А. Макаренка, В. Сухомлинського, М. Вашуленко, О. Савченко;